

Gud som mere end nødvendig

Af Carsten Mulnæs, Lillerød Sogn

Danmarks Radio viste for nylig dokumentarserien "Mesterværket", baseret på bogen af samme navn [1], hvor fysikeren Stephen Hawking enkelt og anskueligt giver sin forklaring på Universets tilblivelse. Enhver med interesse for livets mening og religiøse spørgsmål burde se, hvorfor Hawking når frem til, at antagelsen om Gud som skaber er en unødvendig "hypotese". Naturvidenskabsfolk er normalt ikke begejstrede for at tale om "begyndelsen", da udlagte data kun bringer viden om Universets historie fra en lille brøkdel af et sekund efter "Big Bang". Her er vi ovre i filosofisk kosmologi, hvorfor Hawking vedgår, at han som naturvidenskabsmand også er lidt af "en drømmer".

"Opskriften på at lave et Univers" kræver kun tre ingredienser: stof, energi og rum, der endda af Einstein reduceredes til to, da masse også er en form for energi. Kosmologisk beskriver Hawking nu Big Bang-begyndelsen i et forsvindende lille punkt, hvorfra stor energi spredtes. Rummet opstod som afstanden mellem de legemer, der er den energifortættede masse. Universet udvidede sig, og tiden blev til. Det filosofiske spørgsmål er, hvorfra denne kosmiske eksplosion kom? Svaret er: fra *Intet*.

Hawking illustrerer dette *Intet* som en sammensætning af den negative energi, der er forbundet med tyngdekraften, og nøjagtigt svarer til mængden af den positive energi i masse og lys, som findes i Universet. I rummet, vi kender, ophæver de så at sige hinanden i en balance, der bliver lig nul. Hawking finder ikke et mirakuløst overskud i, at noget er til, når der i Universet er ligeså meget negativ som positiv energi og vil gøre det filosofisk irrelevant at stille det klassiske spørgsmål: "Hvorfor er der noget og ikke langt snarere intet [2]?" For dette "noget" ? eller snarere: "Altet" ? stilles op i en ligning, der giver nul som en sum af modsatrettede kræfter og som sådan svarer til *Intet*.

Fysikken kan ikke besvare dette "hvorfor", men Hawking finder det også filosofisk set meningsløst. Universets fysiske love er udtryk for, at vores verden er bundet sammen i årsagskæder, der gør det naturligt at undersøge, hvorfor ting sker. Men ikke alt har en grund! På det subatomare niveau kender vi fra kvantemekanikken nemlig til tilfældighed. Ting sker på dette niveau uden årsag. *De facto* ser vi, hvad der ikke kan forklares, fordi der ikke er nogen kausalitet. Hawking kombinerer med andre ord to slags fysik på denne måde: 1) Universets begyndelse findes i ét fortættet nulpunkt uden rum og tid i lighed med "et sort hul". 2) Som en tilfældighed uden årsag sker den eksplosion, hvorfra *Intet* bliver til noget!

Det almindelige spørgsmål om, hvad der var "før" Big Bang bliver meningsløst, når også tiden – med en formulering, der lyder teologisk – opstod *ex nihilo*. Filosofi om dengang, før det hele begyndte, sammenligner Hawking med at undersøge, hvad der er nord for Nordpolen. Augustin blev efter sigende spurgt, hvad

Gud lavede, før han skabte verden, og svarede, at "han forberedte Helvede for dem, der stillede så dumme spørgsmål". "Før"-skabelsen, var der ikke nogen tid og ikke noget "før" for Gud at være "i". Dette gælder for Hawking ikke kun kronologisk, men også ontologisk: at spørge "hvorfor" er at søge noget "før" det givne "derfor".

Hawking præsenterer således en verdensforklaring uden Gud som arbejdshypotese og viser, at Gud ikke er nødvendig som element i den: Alt, hvad der skete efter Big Bang – ud af *Intet* – kan forklares *fysisk* (fra en lille brøkdel af et sekund efter Big Bang). Og selve Big Bang forklarer han *kvantefysisk* som en tilfældighed. Guds nødvendighed antages ellers ofte som det, der i det mindste må have sat Big Bang "i gang". Men hvis alt blev til ud af *Intet* som en *tilfældighed*, er Gud ikke nødvendig, men videnskabeligt set unødvendig. Er det et problem for teologien?

Teologen Dietrich Bonhoeffer sad fængslet af nazisterne – inden han blev overført til kz-lejr og på Hitlers personlige ordre henrettet i april 1945 – og skrev i breve [3] til en ven, hvad der ikke kunne blive andet end fragmenter af en ny teologisk tilgang, hvori han efterlyste en "verdslig evangeliefortolkning". Synspunktet var, at vi gik en "religionsløs tid i møde". Deri fik han uret.

Det postmoderne paradoks synes at være, at samtidigt med udbredelsen af det videnskabelige verdensbillede i næsten alle hjørner af samfundet, er tilbødelsen af stjerner, sten og krystaller taget til som primitiv religion i et teknologisk højt-udviklet samfund. Bonhoeffer forventede åbenbart for meget af sin eftertid. Han antog, at mennesket var blevet så "myndigt", at det nu ville kunne smide krykkerne af såvel primitiv som metafysisk religion.

Gud har i århundreder tjent som forklaring på det, mennesket ikke kan forstå. En Gud, der fylder huller ud i vores viden, er med den fremadskridende videnskabelige erkendelse imidlertid "på bestandigt tilbage-tog". Sådan en overnaturlig Gud kaldes også *Deus ex machina*. Udtrykket stammer fra den "problemløsning" i teatrets drama, der overhugger intrigens gordiske knude. Det kan fx ske i sidste akt i skikkelse af en engel, der kommer svævende ind over scenen og ligesom er hævet over stykkets interne lovmæssighed. Bonhoeffer finder ikke en sådan mirakelkur teologisk tilfredsstillende. Thorkild Grosbøll – der i mangel af et ordentligt teologisk alternativ blev landskendt for ikke at tro på Gud – kaldte denne problemløsningsgud "polyfilla"[4].

Bonhoeffer formulerede i modsætning til Grosbøll en tro på Gud, der søgte Gud "ikke i det, vi ikke kan forstå, men i det, vi kan forstå". Han protesterede mod Gud som gåden på randen af vores erkendelse eller Univers og ville finde Gud midt i det liv, vi lever og forstår, "som om Gud ikke fandtes". Bonhoeffer placerede de kristne først og fremmest ved Kristi kors midt i verden, som den Gud, der *trænges ud af* verden,

og derfor må de leve “for Gud og med Gud uden Gud”.

Det paradoksale i udsagnet er indlysende, og Bonhoeffer blev med sine ufærdige tanker katalysator for en teologi, der kaldte sig “Gud-er-død-teologi-- der dog selv var uden varig gennemslagskraft. Serios arvtager efter Bonhoeffer blev derimod Eberhard Jüngel, der i sit hovedværk *Gott als Geheimnis der Welt* [5] betoned forskellen på gåde og hemmelighed.

Når en gåde er løst, er den ikke gåde længere. En hemmelighed derimod (græsk: *mysterion*) indvies man i, og den bliver kun mere og mere hemmelighedsfuld, jo dybere man trænger ind i den. Så længe Gud skal bruges til forklaring på Universets gåde, vil han blive overflødig den dag, gåden er løst. Fx ved vi, hvorfor det bliver tordenvejr, og der sker solformørkelse – og tilfældighed er, som vi har set, en plausibel kosmologisk forklaring på, at Big Bang ikke har en årsag.

Om Stephen Hawking med videnskabelig konsistens har løst gåden om “årsagen” til Big Bang ved sin kombination af fysiske love og kvantemekanikkens tilfældighed kan en teolog ubekymret overlade til fysikere at strides om. En teologi derimod, der vil insistere på, at “noget eller nogen” må have sat Big Bang “i gang”, lever på lånt tid med en gådefuld Gud, der logisk set er unødvendig.

At tilværelsen udfolder sig som en generøs hemmelighed, man stadig kan undre sig over og fordybe sig i, står til gengæld uden for diskussion. Selv Hawking, der ser Universet som “the ultimate free lunch”, tilføjer, at for dén er han uendeligt taknemmelig. Taknemmelighed behøver ikke være rettet mod “nogen”. Den kan med K. E. Løgstrups udtryk ske som en “suveræn livsyttring”, fordi “Universet” (med et for ham tvetydigt udtryk [6]) sætter sig igennem som gavmildhed.

Hvad Hawking tilsyneladende ikke er klar over er, at man kan forholde sig til Gud uden at bruge ham som forklaring. Allerede Pierre-Simon Laplace havde ikke brug for Gud som “hypotese” i sit videnskabelige system. Og Bonhoeffer og Jüngel er enige med Laplace. Gud er ikke nødvendig. Ja, Gud er *ubrugelig!* Forsøgene på at instrumentalisere gudstanken som led i en forklaring på Universets opståen eller lidelsens problem har ikke længere den overbevisningskraft, de kunne have i det præmoderne samfund, og forkastes derfor af dem som uinteressante [7].

I stedet kalder Jüngel det for “en naturligere teologi” at finde Gud “interessant i sig selv” fremfor at bruge Gud som metafysisk forklaring. Metafysisk spekulation udfolder sig efter sit væsen i øvrigt ofte i en tvivlsom fysisk logik. Det skyldes, at Gud som forklaringsmodel i almindelighed er hægtet op på teistiske forestillinger om personlige guddomsegenskaber som eksempelvis “almagt”, “alviden” og “alstedsnærvær”. Disse forstås bedst som menneskelige mangelerfaringer omvendt ekstrapoleret ud i en apoteose [8] som det fuldkomne “højeste” eller “nødvendige” væsen (Descartes).

Af teologiske grunde forkaster Jüngel hele dette klassiske instrumentarium – især med problematisering af begrebet om Guds nødvendighed, der sætter Gud i et logisk afhængighedsforhold til det, Gud i givet fald er nødvendig for. Hvad Hawkings argumentation netop bekræfter. Jüngel står i en teologisk tradition efter

Rudolf Bultmann, der i stedet sonder skarpt mellem det naturvidenskabelige arbejde med forklaring og det hermeneutiske projekt med forståelse, der primært gennem fortolkning af tekster kaster lys over menneskets eksistens.

Hvis den teistiske gudsforestillings “brugbarhed” er det eneste gudsbegreb, Hawking kender til, er det selvfølgelig naturligt, at han benægter en Gud, han ikke har “brug” for. Gud er efter hans forklaring som sagt “unødvendig”. Men det er muligt at tale interessant om tro uden at spænde Gud inde i alternativet nødvendig/unødvendig.

Jüngel har heller ikke brug for Gud. Han finder derimod Gud “mere end nødvendig”. Dette er ikke blot en smart omskrivning af at være “ekstremt nødvendig”. Det er et udtryk for, at tilværelsen og evangeliet åbenbarer muligheder, hvor nødvendighed faktisk ville sige for lidt. Der er fænomener i tilværelsen, hvor nødvendighed er inadækvat sprogbrug for forståelse.

At noget kan være interessant i sig selv uden nogen form for overvejelse om dets anvendelighed, men samtidigt opleves som mere end nødvendigt, når vi i dets vold er blevet revet med, kender vi fx fra kærlighed, glæde og inspiration – eller ufrivillig komik, der uvilkårligt får os til at le. Vores tilværelse er ikke meningsfuld i forklaring af årsager til, hvorfor der elskes, komponeres eller tilgives. Vi ved, at dét ville være en prosaisk nedskrivning af den hemmelighed om livet, vi så åbenbart er indviet i og finder interessant for dens egen skyld.

Litteratur

- [1] Stephen Hawking og Leonard Mlodinow (2017) *Mesterværket*, forlaget Klim.
- [2] Fx. filosofferne G. W. Leibniz, F. W. J. von Schelling og Martin Heidegger
- [3] Dietrich Bonhoeffer (2006) *Min tid er i dine hænder*, Aros.
- [4] Interview i Weekendavisen 23. maj 2003.
- [5] Eberhard Jüngel (1977) *Gott als Geheimnis der Welt*, Mohr og Siebeck.
- [6] K. E. Løgstrup (2013) *Ophav og opgivelse*, forlaget Klim. Løgstrup anvender ordet “Universet” både om det fysiske iagttagelige Univers og som en slags gudsbegreb, idet han (s. 152f) vedgår tvetydigheden, og dog netop vælger at anvende ordet i en terminologisk uklarhed, der både ligner og ikke ligner en personifikation.
- [7] Her nævnes det blot en passant at brugen af Gud til at terrorisere anderledes tænkende og troende af Jüngel kaldes “Gudsforgiftning”.
- [8] “Guddommeliggørelse” fra græsk apo- (“fra”) og -teos (“gud”). Om ophøjelse af mennesker, dyr eller ting i græsk mytologi – men anvendes i dag også bredere som udtryk for det kulturelt sublime i kunst og teknik.

Carsten Mulnæs er cand. theol. og sognepræst i Lillerød. Har udgivet artikler om Eberhard Jüngel og er debattør og anmelder af teologisk litteratur i Kristeligt Dagblad.